TARJIMADA MILLIY MENTALITET VA REALIYALARNI IFODALASH MASALALARI

Andijon davlat chet tillari instituti
Xorijiy filologiya va turizm fakulteti
Tarjima nazariyasi va amaliyoti
1-kurs talabasi
Ergashaliyeva Gulmira Mamadali qizi
Ilmiy maslahatchi: ***Abdurahmonov T.S***
Tel:+998911080045.

Ushbu maqolada tarjima jarayonida milliy mentalitet va realiyalarni to‘g‘ri ifodalashning ahamiyati yoritiladi. Milliy qadriyatlar, urf-odatlar, qarindoshlik atamalari, murojaat shakllari, diniy iboralar, maqol va matallar kabi madaniy birliklarni boshqa tilga o‘girishda yuzaga keladigan muammolar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, transliteratsiya, izohli tarjima, funksional muqobil va madaniy moslashtirish usullarining imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Annotatsiya. Tarjima jarayonida milliy mentalitet va realiyalarni to‘g‘ri ifodalash masalalari yoritiladi. O‘zbek madaniyatiga xos mahalla, hashar, sumalak, qarindoshlik atamalari va murojaat shakllarini boshqa tillarga tarjima qilishdagi muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, transliteratsiya, izohli tarjima, funksional muqobil va madaniy moslashtirish usullari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: tarjima, milliy mentalitet, realiya, madaniyatlararo muloqot, transliteratsiya, izohli tarjima, madaniy moslashtirish.

Abstract. This article examines how national mentality and culture-specific items can be conveyed accurately in translation. It discusses challenges involved in translating Uzbek cultural concepts such as mahalla, hashar, sumalak, kinship terms,

and forms of address. It also considers transliteration, explanatory translation, functional equivalents, and cultural adaptation as practical translation strategies.

Keywords: translation, national mentality, culture-specific items, intercultural communication, transliteration, explanatory translation, cultural adaptation.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы точной передачи национального менталитета и реалий в процессе перевода. Анализируются трудности перевода таких понятий узбекской культуры, как махалля, хашар, сумаляк, термины родства и формы обращения. Также рассматриваются транслитерация, описательный перевод, функциональные соответствия и культурная адаптация.

Ключевые слова: перевод, национальный менталитет, реалии, межкультурная коммуникация, транслитерация, описательный перевод, культурная адаптация.

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida turli xalqlar o‘rtasidagi muloqot, ilmiy hamkorlik va adabiy aloqalar tobora kengayib bormoqda. Bu jarayonda tarjima xalqlarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Biroq tarjima faqat so‘z va grammatik tuzilmalarni boshqa tilga ko‘chirishdan iborat emas. Har bir til ortida muayyan xalqning tarixi, dunyoqarashi, qadriyatlari va turmush tarzi mavjud. Shu sababli tarjimon matn mazmuni bilan bir qatorda uning madaniy qatlamini ham anglay olishi zarur. Maqolaning maqsadi milliy mentalitet va realiyalarni tarjima qilishda uchraydigan asosiy masalalarni tahlil qilish hamda samarali tarjima usullarini ko‘rsatishdan iborat.

Milliy mentalitet muayyan xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari, urf-odatlari, fikrlash tarzi va hayotga munosabatida namoyon bo‘ladigan qarashlar majmuasidir. U kundalik nutqda, muomala odobida, maqollarda, marosimlarda va ijtimoiy munosabatlarda ko‘zga tashlanadi. Tarjimon mentalitetni hisobga olmasa, matndagi

so‘zlarning lug‘aviy ma’nosini yetkazishi mumkin, ammo ularning hissiy va madaniy mazmuni yo‘qolib qolishi ehtimoli bor.

Realiyalar esa muayyan xalqning tarixi, madaniyati, turmushi yoki ijtimoiy hayotiga xos bo‘lgan tushuncha va nomlardir. O‘zbek tilidagi “mahalla”, “hashar”, “sumalak”, “do‘ppi”, “chapan” kabi birliklar bunga misol bo‘la oladi. Ularning ayrimlariga boshqa tillarda to‘liq mos keladigan bitta so‘z topilmasligi mumkin. Masalan, “mahalla” so‘zi faqat yashash hududini emas, balki qo‘shnichilik, o‘zaro yordam va jamoaviy mas’uliyatni ham anglatadi. “Hashar” esa birgalikda bajariladigan ko‘ngilli mehnat bilan birga hamjihatlik qadriyatini ifodalaydi.

Tarjimada eng muhim vazifalardan biri so‘zning bevosita ma’nosi bilan uning madaniy mazmuni o‘rtasidagi muvozanatni saqlashdir. Masalan, “sumalak” so‘zini boshqa tilga faqat taom nomi sifatida berish mumkin, lekin Navro‘z, yangilanish, baraka va hamjihatlik bilan bog‘liq ma’nolar ham muhim bo‘lsa, ularni qisqacha izohlash lozim. Milliy kiyim nomlari — “do‘ppi”, “atlas” yoki “chapan” — ham o‘z holicha qoldirilishi va kerakli o‘rinda tavsiflanishi mumkin.

Qarindoshlik atamalari ham tarjimonda alohida e’tibor talab qiladi. O‘zbek tilidagi “aka”, “uka”, “opa”, “singil”, “amma” va “xola” so‘zlari yosh hamda qarindoshlik munosabatlarini aniq farqlaydi. Boshqa tilda esa bu farqlarning bir qismi umumiyroq so‘z bilan ifodalanishi mumkin. Shuning uchun tarjimon gapdagi vaziyatni, so‘zlovchilar o‘rtasidagi munosabatni va matn maqsadini hisobga olishi kerak.

Murojaat shakllari va diniy iboralar ham milliy mentalitet bilan chambarchas bog‘liq. “Siz” shakli, “-jon” qo‘shimchasi yoki “ustoz” so‘zi hurmat, samimiylik yoxud ijtimoiy masofani bildirishi mumkin. “Inshaalloh” va “Alhamdulillah” kabi iboralar esa diniy mazmun bilan birga kundalik nutqning ham bir qismidir. Ularni tarjima qilishda matnning uslubi, vaziyat va so‘zlovchining maqsadi e’tiborga olinadi.

Realiyalarni tarjima qilishda bir nechta usuldan foydalanish mumkin. Birinchi usul — transliteratsiya, ya’ni so‘zning shaklini boshqa alifboda berish. Masalan, “sumalak” yoki “do‘ppi” nomini saqlab, ilk qo‘llanishida izoh keltirish mumkin. Bu usul milliy o‘ziga xoslikni yo‘qotmaslikka yordam beradi. Ikkinchi usul — izohli tarjima. Agar boshqa tilda aniq muqobil bo‘lmasa, tushuncha qisqa ta’rif bilan ochib beriladi. Masalan, “hashar”ni “mahalla aholisi birgalikda bajaradigan ko‘ngilli ish” deb izohlash mumkin.

Uchinchi usul — funksional muqobil tanlash. Bunda so‘zning tashqi shaklidan ko‘ra matndagi vazifasi va ta’siri saqlanadi. To‘rtinchi usul — madaniy moslashtirish bo‘lib, u o‘quvchining matnni tushunishini yengillashtiradi. Biroq moslashtirish haddan tashqari kuchaysa, asl madaniyatga xos belgilar yo‘qolishi mumkin. Shu bois usul tanlashda matn turi, o‘quvchi, tarjimaning maqsadi va muallif niyati birgalikda hisobga olinishi kerak.

Maqol va matallar xalqning hayotiy tajribasi hamda dunyoqarashini ixcham shaklda ifodalaydi. Ularni so‘zma-so‘z tarjima qilish har doim ham kutilgan ma’noni bermaydi. Agar maqsadli tilda mazmuni va vazifasi o‘xshash maqol mavjud bo‘lsa, undan foydalanish mumkin; aks holda, asl mazmunni izohlash ma’qul. Hazil va kinoyada ham madaniy ishoralar katta rol o‘ynaydi. Tarjimon kulgi yoki kinoyani boshqa tilda tushunarli qilishga intilar ekan, muallifning maqsadini o‘zgartirib yubormasligi lozim.

Har qanday tarjima qarori kontekstga tayanishi zarur. Bir so‘z turli vaziyatlarda har xil ma’no anglatishi mumkin. Shu sababli realiyani alohida so‘z sifatida emas, balki gap, matn va madaniy vaziyat bilan bog‘liq holda tahlil qilish kerak. Shuningdek, milliy mentalitet haqida fikr yuritganda butun xalqni bir xil xususiyatga ega deb tasvirlashdan saqlanish lozim. Stereotiplardan qochish va aynan matnda ifodalangan fikrga tayanish tarjimaning xolisligini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda milliy mentalitet va realiyalarni tarjima qilish til bilimidan tashqari, madaniy bilim, kuzatuvchanlik va kontekstni chuqur tahlil qilishni talab etadi. “Mahalla”, “hashar”, “sumalak”, milliy kiyim nomlari, qarindoshlik atamalari va muomala shakllari kabi birliklar xalqning turmushi hamda qadriyatlarini aks ettiradi. Ularni tarjima qilishda transliteratsiya, izohli tarjima, funksional muqobil va madaniy moslashtirish usullari vaziyatga qarab qo‘llanishi mumkin. Eng muhimi, tarjimon matnning asl mazmuni, milliy ruhi va muallif niyatini saqlashi, shu bilan birga boshqa madaniyat vakili uchun tushunarli ifoda yaratishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — 3rd ed. — London: Routledge, 2018.

2. Bassnett, S. Translation Studies. — 4th ed. — London: Routledge, 2014.

3. Catford, J. C. A Linguistic Theory of Translation. — London: Oxford University Press, 1965.

4. Hatim, B., Mason, I. The Translator as Communicator. — London: Routledge, 1997.

5. Jakobson, R. On Linguistic Aspects of Translation // On Translation / ed. R. A. Brower. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959. — P. 232–239.

6. Kuleli, M. Culture Specific Items in Literary Texts and Their Translation Based on “Foreignization” and “Domestication” Strategies // RumeliDE Journal of Language and Literature Studies. — 2020.

7. Larson, M. L. Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence. — Lanham: University Press of America, 1984.

8. Lefevere, A. Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame. — London: Routledge, 1992.

9. Munday, J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. — 4th ed. — London: Routledge, 2016.

10. Newmark, P. A Textbook of Translation. — New York: Prentice Hall, 1988.

11. Nida, E. A. Toward a Science of Translating. — Leiden: Brill, 1964.

12. Nida, E. A., Taber, C. R. The Theory and Practice of Translation. — Leiden: Brill, 1969.

13. Nord, C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. — Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.

14. Venuti, L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. — 2nd ed. — London: Routledge, 2008.

15. Dickins, J. The Translation of Culturally Specific Items // Language Studies: Stretching the Boundaries. — Cambridge Scholars Publishing, 2012. — P. 43–60.

16. Yusupova, N. The Role of Equivalence in Translating Cultural-Specific Items // The Lingua Spectrum. — 2025. — Vol. 5, No. 1. — P. 550–557.